

„A humán tudományokat olyan lábtörlőnek tartják, amibe bárki beletörölheti mocskos bakancsát”

Beszélgetés Zsoldos Attilával

Társadalomtudós az, aki ellenszenvesen szenvtelen módon írja le, amit lát, ezen viszont Zsoldos Attila történész, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Filozófiai és Történettudományok Osztályának korábbi osztályelnöke szerint a mindenkori politikai hatalomnak, amelynek lehetnek saját szempontjai, nem érdemes megsértődnie. Bár az akadémikus szerint a bölcsészettudományok lejjebb csúsztak a ranglétrán a tudományok hierarchikus világában, a szélesebb közönség érdeklődése jottányit sem csökkent a történettudomány iránt. Más kérdés, mondja, hogy a mai iskolai történelemkönyvek őt sem sarkallnák arra, hogy történész legyen.

– Schmidt Mária történész *nemrégiben azzal vádolta a humán tudományokkal foglalkozó magyar kutatókat, hogy miközben az MTA korábbi kutatóintézetei „nagy presztízsű és felettébb kényelmes életet biztosítanak” számukra, intézeteikben „évtizedek óta semmilyen érdemi munka nem folyik”. Mennyire tartja megalapozottnak ezt a kirohanást?*

– Egyáltalán nem volt meglepő, úgy tudnék finoman fogalmazni, hogy a szerző soha nem volt az MTA elkötelezett híve. Nem kívánok hosszasan foglalkozni ezzel a szöveggel,

mert Freund elnök úr megfelelő választ adott rá. A blogbejegyzésben voltaképpen csak az volt meglepő, hogy öt évvel a kutatóhálózat elcsatolása után, ha egy akadémiai osztály vagy annak csak egyes akadémikusai mondanak valamit, abból a teljes kutatóhálózat radikális átalakításának szükségessége következik. Az sem érthető, hogyan lesz ekkora ügy abból, hogy nyilvánosságra kerül valami, amit nem a nagyközönségnek szántak. Ez szánalmasan kelet-európai történet, nem? Az erre adott elnöki válaszban pedig legfeljebb annyit találtam különösnek, hogy csak az Akadémiára vonatkozó szövegrészekkel foglalkozott, s a kutatóintézeteket érintő megjegyzések kimaradtak a reakcióból, bár a bírált intézmények alapos vizsgálat után elnyerték az „MTA Kiváló Kutatóhely” minősítést. Ez megerősítette bennem azt a benyomást, hogy az MTA tulajdonképpen végleg lemondott a kutatóhálózatról. Ez számomra, aki egyfelől akadémikus vagyok, másfelől viszont kutatóintézetben dolgozom, legalábbis kényelmetlen. Meglehet azonban, hogy az MTA elnöke átengedte a válasz ezen részét a kutatóhálózat irányítóinak, erre azonban még ma is hiába várunk, pedig a közelmúltban a kutatóhálózat új gazdája is átvilágította az intézeteket, így birtokában lehet azoknak

az adatoknak, amelyek megerősítik vagy cáfolják az elmarasztaló véleményyt. Meggyőződésem, hogy a magyar tudománynak jót tesz egy erős Akadémia, miközben a kutatóhálózat hatékony működése szintén személyes érdekem, ráadásul magától értetődően jó a tudományos közösségnek is. Amíg a kutatóhálózat az Akadémiához tartozott, és az én szakmai életem nagyobb részében oda tartozott, addig ez nem eredményezett kettős identitást. Az elcsatolás bonyolultabbá tette az életet. Ráadásul mindaz, ami az elcsatolás óta történt, nem győzött meg arról, hogy helyes döntés született. Még a „létező szocializmus” idejében volt egy olyan intézményünk, amit Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnak (OMFB) neveztek, amely már akkor is pedzegette, hogy a kutatóhálózatot le kellene választani az Akadémiáról. Most nem történt más, mint hogy jó másfél évtizeddel az intézmény megszűnése után a magyar kormány megnyerette ezt a háborút a már nem létező OMFB-vel.

– *Az Akadémián belüli szerepvállalása nem független a kutatóhálózat leválasztásáról, hiszen amikor a kormány megtette az első határozott lépéseket az MTA kutatóhálózatának a leválasztására, ön épp az MTA Filozófia és Történettudományi Osztályának elnöke volt. Akkoriban kiadtak egy állásfoglalást, amelyben azt vélelmezték, hogy a kormány befolyást kíván szerezni „a tudományos kutatások irányának – rosszabb esetben: azok eredményének – meghatározása terén”. Igazoltnak látja az osztály akkori félelmeit?*

– Nem gondolom, hogy felül kellene vizsgálni ezt az állásfoglalásun-

kat. Már jóval 2018 júniusa, vagyis azelőtt, hogy ismertté vált volna a 2019. évi költségvetés tervezetének az Akadémiára vonatkozó része, a kormányzat elkezdett felépíteni egy saját intézményrendszert, történetesen éppen a történelem- és társadalomtudományok terén. Ez kényelmetlen gondolatokat ébresztett azzal kapcsolatban, hogy az akadémiai és a kormányzati közül valamelyik előbb-utóbb feleslegessé válik. Jellemző módon Schmidt Mária a blogbejegyzésében azon mereng, mennyire helytelen, hogy az intézetek az egyetemektől függetlenül működnek. A szerzőnek pontosan ilyen kutatóintézetei vannak, amelyek éppúgy az egyetemektől függetlenül működnek. Szavait így nehezen tudom elvi álláspontnak tekinteni. A fő vád az elcsatoláskor ugyanaz volt a kutatóhálózattal, mint most az MTA-val szemben: sztálinista csökevénynek titulálták. Lehet ilyeneket mondani, csak nem érdemes, mert semmi köze a valósághoz. A ma létező magyar kutatóhálózat egyes egységeit olyan közismert sztálinista kultúrpolitikusok hozták létre, mint gróf Klebelsberg Kunó magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy mint gróf Teleki Pál magyar királyi miniszterelnök. A csillagászati kutatóintézet felfuttatásához I. Ferenc József apostoli király is hozzájárult adományával. Csodálkoznék, ha ő sztálinista kultúrpolitikus lett volna. Az a gondolat, hogy kutatóhálózatot kell létrehozni, Németországban született meg az I. világháború előtt, felismerve, hogy szép a humboldti egyetemmodell, csak a modern világban már nem nagyon működik. A német modellt vették át az orosz cárságban is.

Aztán, amikor megtörtént a bolsevik hatalomátvétel, a szovjetek a saját akadémiajuk alá rendelték az intézményrendszerüket. Így szerveződött hasonló mintára Magyarországon is később az akadémiai rendszer. A II. világháború előtt a kutatóhálózat már akkor is létező egységei valóban a kormányzat alá tartoztak, ilyen értelemben a mostani átalakítás egyfajta visszatérés a kezdetekhez. Van azonban különbségek. Akkor vállaltan kormányzati fennhatóság alatt működtették a kutatóintézeteket, ma ez nem kerül a kirakatba. Az sem mindegy ugyanakkor, hogy egy kormányzat új tudományos intézményeket hoz létre céljai megvalósítása érdekében, vagy tőle független intézményekre teszi rá a kezét.

– *Az mindebből továbbra sem világos, hogy miért kötik össze a kutatóhálózat átszervezését a humán tudományokkal szembeni kritikákkal.*

– Talán nem túlzás azt állítani, hogy a bölcsészek és társadalomtudósok a politikusoknál mélyebben és alaposabban ismerik a mindenkori magyar társadalmat és az utat, amit az bejárta. A bölcsészlet és a társadalomtudomány attól tudomány, hogy tudományos módszertannal és nem politikai kívánságlisták alapján dolgozik. Azt írja le, amit lát. Ez nem azt jelenti, hogy örül a látványnak, ahogy nem is bánkódik rajta. Ha úgy tetszik: ellenszenvesen szenttelen tudományos megközelítéssel beszél arról, amit tapasztal. Mint minden tudományban, ezekben az eredményekben is benne lehet a tévedés lehetősége. Ezért is adottság, hogy a tudomány – még ha ez kényelmetlen is lehet – nem tud működni szabad vita nélkül. Nem is értem, hogy ha

a társadalomtudósok – mert látszólag főleg velük van a baj – mondanak valamit, a politikus arra miért ne mondhatná, hogy „köszönöm a tanácsokat, majd hasznosítok belőlük, amennyit akarok, mert nekem vannak más szempontjaim is”. Nem megsértődni kellene, miként a társadalomtudósoknak sem. Egy korábbi politikai rendszer egyszer már állította azt magáról, hogy tudományos megalapozottsággal intézi a világ dolgait, és erről pontosan tudtuk, hogy ez enyhén szólva túlzás volt. A jelenlegi rendszer nem állítja ezt magáról.

– *Hunyady György szociálpszichológus, az MTA rendes tagja egy nemrégiben az ÉS-nek adott interjújában nem emlegette ugyan a tudományos szocializmust, de azt felvetette, hogy a kormány az utóbbi évtizedben az MTA leváltására törekszik. Ön szerint fején találta a szöveget?*

– Akadémiánk történetében korántsem ez az első komoly válság. 1849 után, a Bach-korszakban nem működhetett, 1919-ben, amit szokás a Tanácsköztársaság időszakának is nevezni, illetve 1948-ban az Akadémia megszüntetése is felmerült. Mintha most is ebbe az irányba mutatnának a történések. Az, hogy 1948-ban végül az MTA életben maradt, annak köszönhető, hogy a Szovjetunióknak volt saját akadémiaja, és a „szovjet elvtársak” szóltak oda Rákosinak, hogy nem lesz jó, ha a Magyar Tudományos Akadémia megszűnik, mert a sztálinista rezsím nem tűrhette, hogy a szovjet akadémiaának egy egyszerű tudományos tanács legyen a magyarországi partnere. Természetesen az MTA még így is csak a „megfelelő” módosí-

tásokkal maradhatott életben, nem tudott ugyanaz lenni, ami korábban volt. Nem kívánok ezekből a történeti párhuzamokból messzemenő következtetést levonni, ezt rábízom az olvasókra. De a Hunyady professzor által említett veszélyt vagy lehetőséget – attól függ, hogy miként értékeljük a törekvést – én is látom. A Magyar Tudományos Akadémiának törvényben megszabott közfeladatai vannak. Decemberben megalkotott az Országgyűlés egy kutatóhálózati törvényt, amiben az Akadémiától elcsatolt kutatóhálózatot irányító intézmény közfeladatait is rögzítik. Annak belátásához, hogy Hunyady akadémikus nem a levegőbe beszélt, elég összehasonlítani a két listát: néhol szó szerinti egyezéseket fogunk találni benne. Ebből én arra következtetek, és nem tudom, Hunyady professzor egyetértene-e, hogy az Akadémia soha nem állt még olyan közel ahhoz, hogy a jól ismert jelzőhöz híven „a nemzet tanácsadója” legyen, mint ma. A kormány tanácsadója ugyanis a jelek szerint a kutatóhálózatot irányító intézmény lesz. Felépül egy alternatív tudományos központ, lehet rá hivatkozni, az MTA pedig háttérbe szorul. Hogy ez valóban megtörténik-e, azt nem tudom, mert történészként a magyar társadalom múltjával és nem a jövőjével foglalkozom. De a lehetőség megvan, régóta épül. Ez tény.

– A tanácsadás nehéz műfaj, a már emlegetett Schmidt Mária is arra reagálva szállt bele a tudósokba, hogy nem tetszett neki azoknak a véleménye, akik a miniszterelnök poloskázós beszédével szembeni ellenérzésük miatt azzal fenyegetőztek, hogy látványosan kivonulnak az MTA alapítá-

sa 200. évfordulójának ünnepségéről, ha ott Orbán Viktor is megjelenik. A sajtónak kiszivárogtatott vitaanyag-ról szóló hivatalos állásfoglalásában az MTA elnöke is azt hangsúlyozta, hogy ezek a vélemények nem egyeznek az Akadémia hivatalos álláspontjával. A nemzet tanácsadójaként nem lenne feladata az Akadémiának, hogy kontextusba helyezze az efféle megnyilvánulásokat?

– A március 15-i miniszterelnöki beszédről született hivatalos elnöki közlemény, és szerintem az teljesen kielégítő volt. Az Akadémia sokszínű intézmény, már csak azért is, mert a köztestületi tagokkal együtt egy 18 ezres tömegről beszélünk. Emiatt politikai kérdésekben az MTA, ha akarna, sem tudna olyan hivatalos állásfoglalást megfogalmazni, ami a sokszínű tömeg minden egyes tagjának megfelel. Olyan alapkérdésekben persze mindannyian egyetértünk, hogy embert ölni nem való, de ennek a belátása nem igényel akadémiai nyilatkozatot. Ma már minden politika Magyarországon, az óvodai neveléstől a szemétszedésen át az akkumulátorgyártásig. Semmiről nem lehet úgy nyilatkozni, hogy ne vágja rá valaki, akinek nem tetszik, hogy „ez politizálás”. Ezzel együtt sem helyeslem, hogy egy akadémiai osztály belső vitaanyaga kikerül a széles nyilvánosság elé. Megvan annak a módja, ha egy osztály nyilatkozni kíván a nyilvánosság számára. Megértem az osztályelnök, Halmai akadémikus keserves helyzetét, mert a belső vita nyilvánosságra hozatala nem volt teljesen korrekt. Azzal viszont mindenki egyet tudott érteni, így Freund elnök úr ki is adta az erre vonatkozó nyilatkozatot, hogy a közbeszédben, főként egy állami

ünnepeken elhangzó beszédben érdemes tekintettel lenni a történelmi múltból adódó érzékenységekre és konnotációkra. Egy pártrendezvény más, ott bármit lehet mondani.

– *Kivéve, ha lesz belőle egy őszödi beszéd, de ez most nem tartozik szorosán a tárgyhoz. Az még mindig nem világos, hogy akár az akadémikusok fegyelmezetlenségének, akár a kutatóhálózatról zajló vitának mi köze a bölcsészekhez és a társadalomtudósokhoz.*

– A kutatóhálózat elcsatolásából nemcsak anyagi nehézségek, hanem specifikusan a bölcsészettudományokra vonatkozó problémák is következtek. A tudomány művelésére már korábban is egyre inkább az volt a jellemző, hogy a természettudományos módszertan és eszköztár lett az elfogadott és egyedül üdvözítőnek tartott megoldás. Csakhogy ezek a módszerek radikálisan különböznek attól, ahogy a bölcsészek, például a történészek művelik a maguk tudományát. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a humán tudományokat – nemcsak Magyarországon – a tudomány lábtörőjének tartják, amibe bárki beletörölheti a mocskos bakancsát. Én ezt magamban – a tévedés jogának a fenntartásával – úgy magyarázom, hogy a tudományok hierarchizált világán belül jelentős átalakulás történt. Ez akkor kezdődött, amikor a különböző anyagok egymással való vegyítése már Európában sem az aranycsinálás, hanem a puszkapor-készítés szándékával történt. Meg kell nézni, hogy mik a tudomány ma is virágzó ágazatai, és kiderül, hogy azok mind használhatók a hadiiparban: fizika, kémia, biológia. Mivel a katonát etetni kell, ezért az agrártu-

dományok, illetve, mivel néha össze is kell rakni, hogy még egyszer visszaküldhessük a frontra, az orvostudományok is a jól menő kategóriába tartoznak. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezeknek a tudományoknak nincsenek a mindennapi életet jobbá tevő eredményei, de a hierarchiában való előrébb jutásnak van ilyen vetülete is. A humán tudományok csak nagyon szerény mértékben tudnak ebbe a folyamatba bekapcsolódni. Miközben a természettudósok a II. világháború előtt még olyan mellőzöttek érezték magukat, hogy Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével külön akadémiát akartak maguknak létrehozni, ma az MTA-nak tizenegy osztálya van, és mindössze három foglalkozik bölcsészeti- és társadalomtudományokkal. A tudománypolitika varázsszava az innováció lett, mást se hallunk csak ezt. Mintha a tudománynak, beleértve a természettudományokat is, szerves része lenne az innováció.

– *Ha nem a megújítás és a felfedezés, akkor mi a tudományok célja?*

– A világ megismerése. Ahogy én látom, a tudományokat a világ jelen és múltja érdekli: milyen a világ, miért ilyen és hogyan lett ilyenné. Az innováció ezzel szemben a jövőre figyel, és arra is csak abban a korlátozott értelemben, hogy mi lesz eladható holnap. A vékonyka szál, ami összeköti a tudományt az innovációval, legfeljebb az, hogy a tudományos eredmények némelyike felhasználható lehet az innováció során. 2019-ben azt vetették az Akadémia kutatóintézetei szemére, hogy eredményeikből nagyon kevés innováció valósul meg. Hát igen, mert nem is ez a céljuk. A kutatóhálózatot

alapkutatásra rakták össze, valamennyi tudományterület, az élet- és természettudományok, valamint a bölcsészet- és az azzal együtt kezelt társadalomtudományok terén is. Az innováció hiányát az alapkutatósokra létrehozott kutatóhálózaton számonkérni olyan, mintha a vasbányásznak azt vetnék a szemére, hogy a kohász nem állít elő acélt, vagy ha mégis, az kevés és rossz. Szemléletmást új életre kelt a régi jelszó: „Legyen a tudomány termelőerő”, pedig 1990-ben azt hittük, magunk mögött hagytuk végre.

– *Még ha minden tudományterületre egységesen igaz is, hogy nem az innováció az elsődleges céljuk, a tudósok – akár a személyes meggyőződésük, akár a helyzetfelismerő képességük hiánya, netán óvatosságuk vagy emberi gyengeségeik miatt – mintha mégsem állnának ki egységesen egymásért és a tudományos élet függetlenségéért. Ilyesmi előfordult korábban is az idén kétszáz éves MTA történetében?*

– Ez reális probléma, és – ahogy én látom – a bölcsészeket és társadalomtudósokat szokás nagyszájú, izgága alakoknak elkönyvelni. Én megértő vagyok az óvatosabb megközelítéssel szemben is. Abba kell belegondolni, hogy a magamfajta bölcsészfajzatnak elég, ha fenntartják a munkahelyét. Az én laboratóriumom a könyvtár és a levéltár, amelyek az intézményemtől függetlenül is léteznek, ami azt jelenti, hogy szinte bármilyen körülmények között hozzá tudok férni ahhoz a kutatási anyaghoz, amivel a munkámat el tudom végezni. Az élet- és természettudós kollégák ezzel nem így vannak. Ha valaki csak úgy tud-

ja elvégezni a munkáját, hogy nap mint nap több tízezer forintnyi kutatási anyagot, eszközöket, miegymást kénytelen felhasználni egy drága pénzen felszerelt laboratóriumban, és ezek hiányában nem tud dolgozni, esetleg olyan dolgokba is kénytelen beletörődni, amelyek ellen én szabadon berzenkedem. Hiszen az a veszély fenyegeti, hogy ha túl sokat ugrol, esetleg nem fogják finanszírozni a kutatásait. Úgy gondolom, hogy a legtöbb élet- és természettudós kollégának, akár csak nekem, nem az a legfőbb gondja, hogy melyik befektetési tanácsadóhoz forduljon a pénzzel, ami a hónap végén a nyakán maradt. Vagyis nem a hatalmas fizetésért, hanem belső szükségletből szeretnék végezni a munkájukat. Ha emiatt óvatosabbak, azt én megértem.

– *Arra céloz, hogy a Schmidt Mária blogbejegyzésében sugalltakkal ellentétben épp a természettudósok vannak inkább kiszolgáltatva a kormánynak?*

– Így van. Amikor 2018–2019-ben a tudósok tömeges elvándorlásával riogattak, jellemzően a társadalomtudósok mentek el. Tény, hogy a bölcsészek nemcsak a nyelv, hanem a kultúra foglyai is. Például az, hogy „Mohács után” magyarul és történeti kontextusban egyértelmű időhatározó, ám angolra fordítva már helyhatározó is lehet, mert éppen a kulturális kontextus hiányzik. Ilyen apróságokon múlik az, hogy egy bölcsésznek nehéz egyik kultúrából átlovgolnia egy másikba. Arra viszont kevesebben gondolnak, hogy a természettudósokat is helyhez köti a saját laboratóriumuk, főként, ha már előrejutottak pályájukon, s így

nem magától értetődően jó ötlet egy radikális kutatási témaváltás. Végül is épp a sokat kárhozott társadalomtudósok voltak azok, akik az angol nyelvre is viszonylag könnyen át tudtak állni, és a drága felszerelés, laboratórium sem kötötte őket röghöz. Ők mentek el a legnagyobb arányban.

– *Meglepő amit mond, különösen annak fényében, hogy Freund elnök úr egy 2018-ban kiszivárgott, Orbán Viktor miniszterelnöknek írt levelében maga is „gyengén teljesítő társadalomtudományi kutatócsoportok, intézetek munkatársairól” írt, akikről azt feltételezte, hogy „külföldön a kutyának sem kellenének”.*

– Ez a felfogás kétségtelenül létezik az MTA-n belül is. Az Akadémiától való elcsatolás ebből a szempontból nem hozott változást a bölcsészet- és társadalomtudományok számára. Mégis teljesen más most a helyzet, hiszen korábban az MTA-n működtek azok a mechanizmusok, amelyek lehetővé tették, hogy a bölcsészettudományok szempontjai érvényesüljenek, ha nem is maradéktalanul, most olyan döntések születnek, amelyek többnyire figyelmen kívül hagyják a bölcsészettudományok sajátosságait. A levelet illetően: Freund elnök úr megválasztása után tisztáztuk egymással, hogy ami történt, megtörtént, nekem mint akadémikusnak és mint osztályelnöknek az az érdekem, hogy sikeres elnök legyen, ezért támogatni fogom, ám ha valami nem tetszik, azt elmondom. Ha valami számomra nem járható, arról alkudozni sem tudok, ha pedig valamit helyesnek tartok, azt úgy támogatom, hogy azért nem várok cserébe semmit. Három évig dolgoz-

tam Freund elnök úrral együtt osztályelnökként, és bár családilag nem jártunk össze, talán nem tiltakozik, ha azt mondom, normális munkakapcsolatunk volt. Az elcsatolt kutatóhálózat személyükben változó vezetőivel egyszer találkoztam, több alkalom nem nyílt erre. Bár nem értettem egyet és most sem értek egyet a kutatóhálózat elcsatolásával, de ha már megtörtént, intézeti alkalmazottként az az érdekem, hogy működjön az új struktúra.

– *Nem lehet, hogy a hűvös távolságtartásnak eleve megágyazott például az Educatio folyóiratban 2023-ban Kalandozások a tudománymetriában címmel publikált írása, amelyben finoman szólva sem lépett fel támogatólag a tudományágak egységes tudománymetriai értékelésével szemben?*

– A hűvös viszony régebbi keletű, de tény, hogy erős fenntartásaim vannak a tudománymetriával szemben. Ha lenne a szcientometriának magyar megfelelője, és használnánk azt a szót, hogy „tudományérés”, rögtön kiderülne, hogy teljes képtelenségről van szó. Két olyan jellegzetessége van, amelyekben feloldhatatlan ellentmondást látok. Az egyik: a tudománymetria nem a tudományos mű minőségéről, hanem a hatásáról szolgál információval, mivel jelenleg használt módszerei a hivatkozásokon alapulnak. A kevésbé jártas olvasók kedvéért: ez azt jelenti, hogy ha írok egy tudományos művet, és azt mások számára is hozzáférhetővé teszem, ők pedig – akár azért, mert nem értenek vele egyet, akár azért, mert továbbgondolják – felhasználják, akkor a tudományos etika szabályai szerint

mindkét esetben hivatkozniuk kell a munkámra. A tudományometriában a hivatkozások számát a minőség megítélésére használják. Egy tudományos folyóirat vélt vagy valós presztízsét az adja, hogy az abban megjelent művekre milyen számban hivatkoznak a későbbiekben. Ha egy szöveg magas presztízsű folyóiratban jelenik meg, akkor a publikációra a megjelenés pillanatában rávetül a folyóirat presztízse. Csakhogy az értékelés ez esetben nem az én munkám minőségét tükrözi, hanem azokét, akik három-öt évvel korábban ugyanabban a folyóiratban publikáltak. Ez a másik ellentmondás: felfogásom szerint ez a gyakorlat kényelmetlenül közel áll ahhoz, amit a köznyelv idegen tollakkal való ékeskedésnek nevez. A tudománymetria ráadásul a folyóiratokra koncentrálsz, s a bölcsészettudományokban kiemelkedő jelentőségű tudományos könyvek nemigen illeszthetők be a rendszerbe. A bölcsészettudományok, ha lehet, távol tartják magukat a tudományometriától. Persze, mi is meg tudjuk ítélni, hogy egy folyóirat magas presztízsű-e, vagy sem, de ezt a tudást nem formalizáljuk. Mégpedig azért, mert jobbnál jobb példák vannak arra, hogy periférikus helyeken is megjelenhetnek korszakalkotó tudományos művek. Néhai Kubinyi András akadémikus, régészprofesszor például valósággal sportot űzött abból, hogy legjelentősebb munkáit kevésbé olvasott, szűk körben terjesztett lapokban publikálja. A bölcsészettudományban ráadásul a tudományos munkák nem évülnek el három-öt év alatt, nem válnak kizárólag a tudománytörténeteszek számára érdekes irománnyá. Egyik könyvem bibliográfiájának

háromszáz tétele közül kétszáz több mint egy évszázada megjelent mű volt, mert nagyszerű elődeink sokkal rosszabb kutatási feltételek mellett jöttek rá máig érvényes dolgokra.

– *Tudománymetriáról szóló cikkében az angol nyelv használatával szemben is éles kritikát fogalmazott meg. Tényleg ekkora gond lenne angolul publikálni?*

– A társadalomtudományok jelentős része minden gond nélkül magáévá tudta tenni ezt az irányt, ma már általános, hogy angolul publikálnak. A bölcsészet viszont nagyon más, a mi esetünkben elengedhetetlen a nemzeti nyelv használata. Soha nem igényeltem azt a lehetőséget, hogy megmondjam egy biológusnak, hogyan legyen jó biológus, és természetesen a társadalomtudósoknak sem akarom megmondani, hogyan űzzék saját tudományukat. A fordítottjáról nem tudok beszámolni, volt rá példa nem egy, hogy fegyelmezetten meghallgattam, hogyan kellene jó történésznek lenni. Számos nyelven publikálok, a magyar mellett jelentek meg munkáim angolul, németül, franciául, szlovákul, románul, bolgárul, horvátul, olaszul, katalánul. Nem hinném, hogy ez egyedi lenne, kollégáim ugyanezt elmondhatnák saját műveikről. Ez azt bizonyítja számomra, hogy a nemzeti nyelv használata a történelemtudományban nem valami magyar sajátosság, hanem nemzetközi gyakorlat. Azért jelentek meg a munkáim olaszul vagy szlovákul, mert az olaszok és a szlovákok is azt kérték, hogy a nemzeti nyelvükön jelenjen meg. Egy genetikus nem menne sokra azal, ha magyarul vagy más kisebb nemzeti nyelveken publikálna, az

eredményei hasznosulásához angolul kell publikálnia. Csakhogy a genetikusok szerte a világon, Szingapúrtól az Egyesült Államokig mind angolul publikálnak. A magyar történelem viszont valójában leginkább minket érdekel. Persze mindig van egy-két külföldi kolléga, aki vonzónak találja a számára egzotikus magyar világot, és annak a múltja is érdekli. Ők jellemző módon meg is tanulnak magyarul. Ennek elég egyszerű oka van: ellentétben az élet- és természettudományok többségével, a történettudomány meglehetősen régi, és megvannak a maga szakirodalmi előzményei, amelyek túlnyomó többségükben valamelyik nemzeti nyelven születtek. Csak ezek ismeretében lehet megítélni, hogy egy történettudományi munka valóban új, valóban tudományos és valóban felismerés értékű-e. Ahogy Németországba sem küldünk ki olyan kutatót a klasszikus német filozófia tanulmányozására, aki kiválóan tud angolul, de németül egy szót sem tud, mert csak kiröhögtenénk magunkat, éppúgy nem lehet komolyan venni olyan történészt, aki a magyar történelemről ír, de nem tud magyarul. Tény, hogy a legnagyobb közönséget az angollal lehet elérni, publikálunk is angolul. Az élet- és természettudományok túlsúlyba kerülése azt a téves képzetet keltette, hogy a nemzetköziség kizárólag az egyeduralmukodóvá vált angolnyelvűségben jelenhet meg, ami tévedés.

– A több száz éves történelemtudományban több száz évig ugyancsak nem a magyar, hanem egy másik lingua franca, a latin volt a tudomány elfogadott nyelve.

– Felőlem most is visszatérhettünk a latinra. Viszont nem a latint használjuk, és a bölcsészettudományokban a latint a nemzeti nyelvek váltották fel. A 19. században erre történt kísérlet még a természettudományok terén is, léteztek olyan szavak, mint a tömeccs, vagyis molekula, vagy az élyeny, mint oxigén. De a nemzeti nyelvek a természettudományokban nem bizonyultak életképesnek, fokozatosan áttértek inkább az angolra. Mi más utat választottuk, és a közönségünk is más. Nekem például négyféle közönségem van: az első és talán a legfontosabb a magyar nyelvű tudományos közönség, elsősorban tőlük kapok szakmai kritikát. Emellett szinte egyenrangúan fontos a magyar nyelvű ismeretterjesztő munkásság, mert a mi társadalmi hasznunk az, hogy viszonylag sok ember van, aki – miután kiheveri a történelemérettségi megpróbáltatásait – rájön arra, hogy a történelem érdekes. El kell menni egy jobb könyvesboltba, és remek történelemtudományi műveket lehet vásárolni, nemcsak ismeretterjesztő jellegűeket, hanem szakmunkákat is. Van idegen nyelvű szakmai közönségem is, ők azok, akik, sajnos, nem tudnak magyarul, mert senki nem lehet tökéletes. Ezért jelennek meg műveim a már felsorolt nyelveken. Végezetül pedig van egy negyedik fontos olvasótáborom, ők a határon túli magyarok. Különleges közönségnek számítanak, mert bár magyarul olvasnak, vagy nem tanultak magyar történelmet, vagy amit tanultak, az nem hasonlít arra, amit mi annak ismerünk. Nekik másképpen kell írni. Elég sok előadást tartok Izsákfalvától Alsólendváig, Braszótól Pozsonyig. A közönség nagy

része szinte mindig idősebbekből áll. A szervezők gyakran panaszkodnak, hogy a fiatalok nem jönnek el. De ahogy telik az idő, lassan rájöttem, hogy harminc éve mindig ugyanerre panaszkodnak, vagyis ezek az idősek – a biológia könyörtelen törvényei miatt – már nem ugyanazok az idősek. Ebből lehet tudni, hogy a történelem nem iskolai tantárgy, a szeretetéhez, fontossága felismeréséhez kell némi idő.

– *Ha ennyit jár a világban előadásokat tartani, ezzel azt is állítja, hogy nem felel meg a valóságnak az a sztereotipikus kép a bölcsészekről, hogy előszeretettel vonulnak vissza az Akadémia biztosította elefántcsonttoronyba, hogy ott a széles közönség számára érdektelen okleveleket böngésszenek?*

– Jól hangzik, hogy begubóztunk, csak nem igaz. A személyes életemből azt hoznám ellenpéldaként, hogy valamikor az 1990-es évek második felében, még a budai Várban lévő igazi intézetünkben megjelent egy fiatalember azzal, hogy Nagyváradon történelem szakos egyetemi hallgató, és nagyon szeretné, ha én és a kollégáim elmennénk hozzájuk előadásokat tartani. Mint mondta, ott rengeteg magyar egyetemista van, aki román iskolába járt, és soha nem tanult magyar történelmet. Ebből a hirtelen jött felkérésből kialakult egy hosszú együttműködés, és már egy egész könyvsorozatot szerkeszttek egy kollégámmal együtt Nagyváradon, melynek kötetei a magyar mellett románul is megjelennek. Mindenhova elmegyek, ahová hívnak. Az Akadémián Freund elnök úr létrehozta az Alumni-programot, aminek az a lényege, hogy a tudósok

járják a középiskolákat, és konkrét tudományos kérdésekről vagy tudományos módszertanról tartanak előadásokat és bemutatókat. Az összes iskolába elmentem, ahová hívtak, és időpontot tudtunk egyeztetni. Biztos van, aki csak ül a kuckójában, és írja műveit, egyébként én is ezt szeretem a legjobban. De az a meggyőződésem, hogy mivel munkahelyemet a magyar adófizetők tartják fenn, ha az adófizetők egy értelmezhető méretű csoportja kíváncsi a tudományomra, el kell mennem, hogy kielégítsem a megtisztelő érdeklődést. Ezt a törekvést látom a kollégáimon is. A történészekben eleve van egy adag exhibicionizmus, szeretjük elmondani, hogyan történtek a dolgok.

– *Egy másik sztereotípa a bölcsészekről, hogy előszeretettel elmélkednek dohányfüstbe burkolózva, borgőzös éjszakákon át. Önről ezzel szemben úgy hírlik, hogy reggel hétkor már a kutatóintézetben van, és késő estig nem megy haza. Ez az akadémiai karrierhez kellett?*

– Valóban mindennap négy órákor kelek, és hétre az intézetben vagyok. Ez úgy alakult ki, hogy néhai Engel Pál akadémikus, az egykori főnököm az ezredforduló környékén már betegeskedett, és egy alkalommal, amikor neki kellett volna beszédet tartania valahol, rám telefonált, hogy vállaljam helyette a fellépést. Úgy gondoltam, hogy éjszaka megírom másnapra a beszédemet, csakhogy hiába ültem hajnalig a számítógép előtt, semmi nem jött ki a fejből. Meg is tartottam minden idők legrosszabb beszédét. Akkor találtam ki, hogy hatékonyabb lenne, ha korábban feküdnék le, és reggelente korán kelnék. Az a típus vagyok, aki

kávénélkül is azonnal frissen ébred, így a kísérlet bevált. Hajnalban olvasom el a híreket, akkor van időm arra is, hogy szépirodalmat olvassak, aztán hat óra körül elindulok az intézetbe. A munkám meglehetősen időigényes, és az a legszórakoztatóbb része, amikor a magam örömeire olvasgathatok forrásokat. Ezeket vagy fel tudom később használni, vagy nem, ennek nincs jelentősége, mert mindenképpen tanulok belőlük.

– *Ha amúgy is sok előadást tart, arra sosem gondolt, hogy úgy növelje a történettudomány megbecsültségét, mint a sokak által rajongott Öveges József fizikusprofesszor, aki nem iskolai előadóknak, hanem a tévéképernyőkről szólította meg a szélesebb közönséget?*

– Mi nem tudunk ilyet. Öveges professzor előadásai nemcsak érdekesek, rendkívül látványosak is voltak. Ráadásul az a haszna is megvolt a dolognak, hogy a nézők megtanulhatták, miért nem szabad égő gyufával a benzintank fölé hajolni. Többnyire az Árpád-korral foglalkozom, kísérletek így eleve nem jönnek szóba, a rendelkezésre álló tárgy- és képanyag pedig kevés, és nagy része unalomig ismert. Vannak egyébként a történettudomány átadásának modernizálására irányuló kísérletek. Van, aki blogot vezet, más kisfilmeket gyárt a YouTube-ra. Én bevándorló vagyok a digitális világban. Tudom, hogy a legtöbbször az, de én szülői felügyelet nélküli kiskorúnak számítok ebből a szempontból. Buta telefonom van, és amíg nem muszáj, nem is lesz más. Nem zárkózom el hermetikusan ettől a világtól, látom az előnyeit. Az igazi

intézetünkben két perc volt átsétálni a Nemzeti Levéltárba, most viszont intenzíven használom az internetet, mert az új Bölcsészettudományi Kutatóközpontból az út közel egy óra lenne. Tagadhatatlan, hogy az oklevelek, régi iratok digitális verziója tulajdonképpen még könnyebben is olvasható. Amúgy látom, hogy a digitalizációért borzasztóan nagy árat fizet az emberiség, és nem tudom, hogy érdemes-e.

– *De miközben a 20. század közepe óta erőteljesen csökken a kereslet a bölcsészetek iránt...*

– Ezzel nem értek egyet. Nem a kereslet, hanem a bölcsészeti megbecsültsége csökkent.

– *Rendben, akkor amióta a bölcsészettudományok lejjebb kerültek a hatalmi rangsorban, egyre nagyobb várakozás övezi a mesterséges intelligencia további fejlődését. A mélytanuló algoritmusok viszont inkább a reáliák művelőinek jelenthetnek komoly konkurenciát. Elképzelhető, hogy épp a technológiai fejlődés segít majd, hogy a bölcsészettudományok ismét a régi pompájukban tündököljenek?*

– A mesterséges intelligenciáról borzasztóan primitív véleményem van, amit leginkább úgy tudnék összefoglalni, hogy jobb helynek látnék egy olyan világot, amiben több a természetes intelligencia. A hierarchiáról hadd mondjak el egy anekdotát, ami persze valószínűleg nem igaz, ahogy ez az anekdotákkal már csak lenni szokott. Németországban a 20. század legelején a fizikusok állítólag még könyörögtek a klasszikus filológusoknak, hogy őket is vegyék tudósszámba, hiszen ők is

jártak gimnáziumba, és még latinul is megtanultak. Ma már nem könyörögnek a fizikusok, de attól még a történelem iránti érdeklődés tapasztalataim szerint egyáltalán nem lankad. Aki ezt hangoztatja, annak valószínűleg tervei vannak a történelemmel. Visszatérve a mesterséges intelligenciára, megemlíttem, amit a feleségemtől hallottam. Két egykori tanítványával beszélgetett, akik ma hivatásszerűen foglalkoznak a mesterséges intelligenciával, és megosztotta velük félelmeit. Türelmesen végighallgatták, majd azt mondták, hogy szerintük csak egy probléma van: nem fél eléggé. Ki vagyok én, hogy vitatkozzak velük? Közben igaz, hogy a mesterséges intelligencia a mai formájában az informatika és a nyelvtudomány természetellenes frigyének gyermeke. A bölcsészettudományoknak, úgy látszik, mégiscsak van egy gazdasági haszonra lefordítható része. Erről leginkább az jut eszembe, amit Bátky mondott Szerb Antal *Pendragon legendájában*: „Bölcsész-doktor vagyok, a fölösleges tudományok tudora, és mindennel foglalkozom, ami rendes embernek nem jut az eszébe.” Ebbe a képbe nem fér bele annak az elismerése, hogy a mesterséges intelligenciához egyenrangú módon járul hozzá egy bölcsészeti diszciplína.

– *Más is gondolhatta, hogy a bölcsészettudományok feleslegesek, legalábbis erre enged következtetni, hogy a két budapesti egyházi egyetemen számos bölcsészettudományi képzést szüntetnek meg idén szeptembertől, köztük olyan nagy szakokat is, mint a magyar nyelv és irodalom, a művészettörténet vagy a*

filozófia. Hogyan létezhet egyetemi bölcsészkar magyar vagy filozófia szak nélkül?

– Valamikor az ezredforduló környékén a Magyar Akkreditációs Bizottság látogatóbizottsági tagja voltam. Végigjártuk az összes olyan egyetemet és főiskolát, ahol volt történelem szak. Tizennyolc intézményben jártunk, miközben akkor, amikor én voltam egyetemista, összesen három egyetemen volt történészképzés az országban. Egy városnak fontos, megértem, hogy legyen felsőoktatási intézménye. Ez nem csupán presztízsnövelő tényező, hanem jó a helyi gazdaságnak, a kulturális életnek is. De közben meg azt hallom az Egyesült Államokban dolgozó kollégámtól, hogy Indiana államban, ami a népességét és a területét tekintve is nagyjából megfelel Magyarországnak, összesen három egyetem van, mert ekkora az eltartóképessége. Nem az eszetlen központosítás mellett érvelek, de azt nem tartanám ördögtől valónak, hogy az egyetemek kommunikáljanak egymással az észszerűsítés érdekében. Ezzel egyidejűleg elképzelni sem tudom, milyen bölcsészkar lehet az, ahol nincs magyar nyelv és irodalom vagy filozófia szak. De én nem értek az egyetemekhez. Amikor elkezdtek kényelmetlenné válni a dolgok, akadémiai osztályelnök-helyettesként tettem egy tétova kísérletet, hogy gondolkodjunk közösen azokkal az egyetemekkel, ahol van bölcsészképzés. Levelemre egyetlen dékán válaszolt, mégpedig azt, hogy nem ér rá. Nyilván az lehetett a gyanú, hogy az akadémiai nagyfejúek már megint bele akarnak pofázni az ügyeikbe. Pedig mindössze arról volt szó, hogy lett volna miről eszmét cserélnünk.

– *A történelem vagy az irodalom oktatása esetleg egy jóval korábbi ponton siklik félre, például ott, hogy a gimnáziumokban a gyerekek nem szeretik meg az olvasást, a hátuk közepére kívánják az évszámok magolását. A legsikeresebb középiskolák egyre inkább a reáliákra, természet-tudományos oktatásra helyezik a hangsúlyt. Nem a gimnáziumi igazgatóknak kellett volna inkább írni?*

– A gimnáziumhoz még annyira sem értek, mint az egyetemekhez. A hat- és nyolcosztályos gimnáziumokkal kapcsolatban van véleményem: vannak korán érő gyerekek, olyanok, akik lubickolnak abban a lehetőségben, hogy a társaikat korábban megelőzve folytathatnak komolyabb gimnáziumi tanulmányokat, mások pedig csak később állnak erre készen. Az oktatásnak, bármilyen kényelmetlen is, mégiscsak a gyerekekhez kellene alkalmazkodnia. Tudatosan törekedni kellene a sokféleségre, mert – ahogy a természettudós kollégáktól megtanultam – a sokféleség alternatívája a gyors kihalás, ha rosszra fordulnak a dolgok. A latinoktatás például a gimnáziumi eszmény alapja volt, és mára gyakorlatilag teljesen eltűnt. Lehet azt mondani, hogy a Vatikánon kívül sehol nem beszélnek ezt a holt nyelvet, de attól még lenne haszna a latintanításnak, például évtizedek múlva is értelmezhető lenne a ma-

gyar kulturális örökség igen jelentős hányada. Egy évig tanultam latint a Radnóti Miklós Gyakorló Gimnáziumban, aztán magántanárnál tudtam folytatni. Ezt nem panaszképpen mondom, mert nagyszerű tanárom volt, s én már akkor tudtam, hogy történész akarok lenni. Ami a történelemtanítást illeti, rengeteg mindent szükségtelen a középiskolákban tanítani, míg más dolgokat nagyon is kellene, mégsem tanítják. A történelemtanítás azért csőd ma Magyarországon, mert nincs idő elmondani a történeteket, s erről nem a tanárkollégák tehetnek. Ha nincs idő elmondani Búvár Kundot, az árvízi hajóst vagy azt, hogyan csavarták szőnyegbe ifjabb Horthy Miklóst elrablásakor, akkor mégis mi keltethetné fel a gyerekek érdeklődését? Az évszámok, a táblázatok vagy a folyamatábrák? Soha nem írnék gimnáziumi tankönyvet, mert nem értek hozzá, de nem győzök csodálkozni azon, hogy a középiskolai történelem-tankönyvekben szerepelnek a várjobbágyságok. Nálam nagyobb barátja nemigen van Magyarországon a várjobbágyságoknak, hiszen ebből írtam a kandidátusi disszertációm, ez indított el az akadémiai pályámon, de hogy mit keresnek a középiskolai tankönyvekben, azt nem értem. Nem hiszem, hogy érdekelne a történelem, ha a mai tankönyvekből kellene tanulnom.